

Bert Altena

Het onbeschrijfelijk gebeuren van de preek

Enkele homiletische opmerkingen bij het verschijnen van
de preken van Miskotte

Begin vorig jaar verscheen deel 13 van het Verzameld Werk (VW) van K.H. Miskotte¹. Het is een vuistdik boek dat alle in druk verschenen preken van Miskotte bevat uit een periode van ruim veertig jaar (1927 – 1970). In 1997 was als derde deel van het VW al een bundeling van preken uit de jaren zestig uitgekomen, die van een geluidsband afkomstig waren (aangevuld met meditaties). Met deze nieuwe uitgave is dus een vrij complete verzameling van preken van één van de belangrijkste Nederlandse theologen uit de twintigste eeuw voor het nageslacht bewaard. Dat is uit historisch oogpunt een belangrijke zaak. De vraag is of deze prekenbundel daarnaast ook nog andere verdiensten heeft. Kun je als hedendaagse prediker (m/v) nog inspiratie opdoen aan de preken van Miskotte?

VW 13 bevat preken in verschillende afdelingen, volgens een chronologische rangschikking. Het belangrijkste onderscheid in VW 13 is dat tussen preken die Miskotte voor publicatie heeft geredigeerd en de preken uit zijn laatste jaren, die vanaf de geluidsband zijn genoteerd en min of meer letterlijk zo in druk zijn gezet.² Het betreft de preken die hij na zijn emeritaat hield in de Willem de Zwijgerkerk te Amsterdam, in diensten bedoeld voor een academisch gevormd publiek. Dat was Miskotte op het lijf geschreven. Al eerder, in de oorlog, was hij vrijgesteld voor het werk onder buitenkerkelijken in Amsterdam. Op dit grensvlak voelde hij zich thuis. Hij die zichzelf ook een ‘randbewoner’ vond.³

Het zijn deze laatste preken die ons het dichtst bij de unieke preekstijl van Miskotte brengen.

Juist omdat ze minder gepolijst zijn, meer de spreekstijl hebben gehandhaafd

– Miskotte preekte min of meer ‘vrij’ aan de hand van een aantal kernpunten – laten ze goed het eigene van zijn preekstijl zien.

De door Miskotte geredigeerde prekenbundels zijn integraal opgenomen, inclusief de inleidende of afsluitende woorden van zijn hand. Daarnaast worden de verschillende afdelingen kort ingeleid door de redacteurs. De informatieve waarde daarvan loopt nogal uiteen en blijft over het algemeen erg summier. Van groter belang zijn de noten waarin men zich heeft beijverd om de vele citaten en toespelingen die Miskotte in zijn preken gebruikt te traceren. Men kan de redacteurs daarvoor alleen maar dankbaar zijn, want dat moet een heidens karwei zijn geweest.

Wie wat gaat grasduinen in VW 13 wordt verpletterd door de overdadige rijkdom van Miskottes preken. Dat geldt in verschillende opzichten:

- Het is veel. Meer dan 900 bladzijden aan preken. Dat is zelfs voor liefhebbers van het genre aan de uitbundige kant en vraagt om een gedoseerde toediening.
- Het is lang. Dat geldt voor de afzonderlijke preken zelf, waaraan af te lezen is dat ze soms minstens drie kwartier moeten hebben geduurd. In sommige protestantse kringen is dat nog steeds standaard praktijk, maar preken van een dergelijke lengte doen wel een zwaar beroep op het luisterend vermogen van de hoorders.
- Het is overvol. De preken van Miskotte wemelen van de toespelingen en citaten, van Bijbelteksten, liedfragmenten, poëzie en filosofie. Duitse en Franse citaten worden niet vertaald. Kennis van filosofische begrippen wordt voorondersteld. Wij lezen dat en kunnen eventueel nog de verklarende noten opslaan, maar je vraagt je af wat zijn hoorders daarmee toentertijd hebben kunnen aanvangen?
- Het is uitbundig van taal. Lange zinnen, ingewikkelde constructies, dat alles nog afgezien van de inhoud die verre van eenvoudig is. Miskotte vergt veel van zijn hoorders. Zelfs bij lezing moet je soms een passage overlezen om de strekking te vatten. Een mogelijkheid die hoorders uiteraard missen.

Om al deze redenen verdient het geen aanbeveling de manier van preken van Miskotte te willen imiteren. Zijn preken zijn in dubbel opzicht onnavolgbaar. Maar dat was ook niet wat Miskotte zelf beoogde. Hij wilde geen ‘homiletische modellen’ bieden. De inspiratie die er van zijn manier van preken uit gaat moet volgens mij op een ander vlak gezocht worden.

Je raakt bij lezing van zijn preken onder de indruk van de geweldige eruditie van Miskotte, die als theoloog in dialoog wilde zijn met het denken van zijn tijd. Hij verstond zichzelf en zijn hoorders als mensen die onder het beslag van de tijdgeest leven. Door het peilen van dat tijdeigene probeerde hij de brug te vinden om zijn hoorders met de andere boodschap van het Evangelie te bereiken. Miskottes preken beginnen dikwijls met de ervaringen van hedendaagse mensen om van daar uit te ontdekken hoe het Evangelie in die werkelijkheid bevrijdend kan oplichten. De vraag is gerechtvaardigd of het specifieke taalgebruik van Miskotte hem daarbij niet – onbedoeld – dikwijls in de weg heeft gezeten.

Wat verder opvalt is dat in de laatste preken hier en daar de wat verongelijkte toon door gaat klinken van iemand die het gevoel met de tijd begint kwijt te raken. Ze zijn meer in oppositie dan in dialoog met de tijdgeest. Er zit een pessimistische ondertoon in die evenzeer als zijn taalgebruik, het aankomen van de boodschap bij zijn hoorders belemmerd moet hebben.

M.J.G. van der Velden, die zo’n kwart eeuw geleden promoveerde op Miskotte als prediker met een onderzoek naar zijn ‘Willem de Zwijger-preken’ uit de jaren zestig, typeert het taalgebruik van Miskotte als “inadequaat” aan de doelstelling

om zijn hoorders te bereiken en wees erop dat velen zich van deze vorm van prediking “buitengesloten” voelen.⁴ Hij verzacht dit oordeel door vervolgens op een wat vreemde manier de onmacht om te verstaan om te buigen tot onwil, het schuldig “uitwijken voor de Waarheid van het Woord van God”⁵. Met andere woorden: het ligt dan niet meer aan de prediker, maar aan de hoorders, als ze het niet begrijpen. Het zal er wel mee te maken hebben dat Van der Velden naar eigen zeggen de “kritiek der bewondering” beoefende⁶, maar hier wordt de bewijslast op een vreemde manier omgekeerd.

Dat de preken van Miskotte moeilijk zijn, soms zelfs zeer moeilijk, daar is iedereen het wel over eens. Maar zijn ze ook onbegrijpelijk en voor moderne predikers achterhaald?

De ervaring die je bij lezing en herlezing van deze preken dikwijls opdoet is toch vooral dat hier iemand aan het woord is die in al zijn vaak onnodige ingewikkeldheid bezig is om de situatie van de mens van zijn tijd (en dus van zichzelf) dieper te peilen dan de oppervlakkige waan van de dag doet. Hier is iemand aan het werk, waar hij zich toe geroepen én gedrongen voelt, die het goed met mij, hoorder, meent. Die mij inzichten en verbanden wil aanreiken, die ik uit mijzelf niet ontdekken kan. Hier spreekt iemand die iets doorgeeft van de rijkdom van het Evangelie dat ook mij aangaat. Er is een vroomheid (bevindelijkheid is het vaak genoemd) in de preken van Miskotte die mij raakt, niet in het minst omdat ik aan deze prediker ervaar dat het hém raakt. In zijn worstelingen om het juiste woord te zeggen, is hij het meest authentiek en herkenbaar, en dat blijft ook gelden voor iedere prediker die vandaag het ‘waagstuk van de prediking’⁷ aangaat.

Op een wonderlijke manier is het juist het ongepolijste van zijn preken, het onaffe van sommige gedachtegangen, de associatieve manier waarop hij soms in zijn preken van het een op het andere komt – allemaal facetten die door Van der Velden terecht zijn aangewezen als structurele homiletische tekortkomingen – dat daarin overtuigt. Er is een weerbarstigheid eigen aan deze preken, die niet in het minst wordt veroorzaakt door de typische moeilijkheidsgraad, die dáárom deze preken ook vandaag de moeite van het lezen en herlezen waard maakt. Misschien geldt dat het meest voor predikanten zelf. Is dat eigenlijk niet altijd het geval bij Miskotte geweest, die in weerwil van zichzelf, veel meer theoloog voor de theologen was, dan voor de ‘randbewoners’?

Het lezen van zijn preken bepaalt je enerzijds bij de tijdgebondenheid en in homiletisch technische zin bij de achterhaaldheid van deze preken. Anderzijds word je als hedendaagse prediker er door gestimuleerd je te hoeden voor oppervlakkigheid en je werkelijk te verdiepen in de vraag hoe de cultuur van vandaag mensen beïnvloedt en hoe dát de verkondiging van het Evangelie mede bepaalt.

Een citaat uit Miskottes afscheidsprek te Amsterdam in 1945 (veelzeggend getiteld *Het onbeschrijfelijk gebeuren*), laat ten slotte iets van zijn eigen hartstocht voor de prediking proeven en tegelijkertijd het homiletisch heilzame besef van de grens die aan de mogelijkheid daarvan gesteld is:

*“Zie, als ik één ding heb begeerd, van jongs af aan, dan is het: goed te mogen preken (...) En dat het vanavond (...) een gestamel werd, ik acht dat het niet alleen dááaraan ligt, dat ik geen goede tekst heb kunnen vinden (...), maar dááaraan, dat aan de grens van alle teksten het teken der onbeschrijfelijkheid is opgericht...”*⁸

Dr. A. Altena is predikant van de Protestantse gemeente te Assen. Hij promoveerde in 2003 in de homiletiek aan de Theologische Universiteit te Kampen.

Noten

1. K.H. Miskotte *Preken Verzameld Werk* 13 Kok, Kampen 2008.
2. De ongepubliceerde preken uit die periode zijn opgenomen in VW 3, Kok, Kampen 1997.
3. De bundel *Feest in de Voorhof* Amsterdam 1951, die uit deze periode stamt, draagt als ondertitel *sermoenen voor randbewoners*.
4. M.J.G. van der Velden, *K.H. Miskotte als prediker. Een homiletisch onderzoek*, Boekencentrum, 's-Gravenhage 1984, p. 226.
5. id., p. 227.
6. id., p. 230.
7. Titel van een opstel van Miskotte (oorspr. 1941), in gewijzigde vorm opgenomen in diens *Om het levende woord. Opstellen over de praktijk der exegese*, Boekencentrum, 's-Gravenhage 1948.
8. VW 13, p. 459.